

УДК 378.147.016:009:140.8

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ

Оксана Вознюк, Андрій Поцелуйко

*Львівська філія Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту імені акад.В. Лазаряна
вул. І. Блажкевич, 12 А, 79052 Львів, Україна*

Досліджено новітні тенденції розвитку освіти в процесі світових інтеграційних процесів. Проаналізовано роль педагога у формуванні світогляду та громадянської позиції студентства.

Ключові слова: наукова парадигма, традиційна дидактична модель, навчальний процес, теоретично-рефлексійний аналіз.

Історично склалося так, що вища освіта в Україні ставить на передній план процес викладання – передачі знань, а не їх осягнення. Зміна ситуації, коли у центрі навчального процесу стане студент, а не викладач, вимагатиме зміни процедури прийняття на роботу, критеріїв академічного просування, інструментів оцінювання студентської діяльності, типу взаємостосунків “викладач–студент”, а також зміни типового досвіду аудиторної роботи. Читання лекцій пасивній студентській аудиторії – це традиційна модель. Інтерактивні методи навчання ще залишаються на периферії навчального процесу, тоді як у зарубіжних університетах це необхідна вимога й очевидна потреба. Дедалі актуальнішою стає потреба перегляду концепції навчальних програм в Україні відповідно до розширення індивідуальної роботи студентів, використання комп’ютерних можливостей, залучення елементів дистанційного навчання так, як це відбувається в зарубіжних університетах.

Індивідуальна робота студентів – надзвичайно важлива складова навчального процесу, вона є домінантою в кращих зарубіжних системах вищої освіти. Оцінювання роботи студентів у зарубіжних університетах також розмаїте, воно головно відбувається через систему різних тестів, що є ознакою політики прозорості в процесі оцінювання. Такі різні підходи до освітньої діяльності базуються на різних філософських засадах освітньо-педагогічного процесу.

Найважливіші функції освіти – це навчання і виховання у їх безперервній взаємодії. Мета будь-якої освітньої системи полягає у формуванні такого практичного світогляду людини, який би краще поєднував

її професійну діяльність з тими загальними світоглядними цінностями, які закладені в основу цієї системи. Оскільки гуманітарні науки виконують функцію теоретично-рефлексійного аналізу світогляду і його подальшого розвитку, то вони набули найважливішого значення і в становленні нових освітніх систем. Відомий педагог і філософ Сергій Гессен вважає, що педагогічну діяльність в цілому треба розглядати як “прикладну філософію” [1]. Але й освіта має найбільший вплив на філософію. Видатний американський філософ і педагог Джон Дьюї писав: “Коли філософська теорія байдуже відноситься до виховання, то вона не буде жити” [2, с. 55]. Він розглядав саме результати освітньої діяльності як головний критерій істини її філософських засад, а систему освіти – як найважливіший засіб “покращення суспільства”, вирішення його найгостріших проблем.

Сучасна епоха поставила перед освітою, її філософськими засадами принципово нові найважливіші проблеми. Загострення глобальних проблем, яке щораз більше загрожує знищенню людства, потребує саме суттєвих змін усієї стратегії діяльності людства і формування того нового типу практичного світогляду, який і визначає цю стратегію. У вирішенні цього завдання, яке стало найважливішим не лише для сучасних мислителів, політиків, а й для всього людства, головну роль, безумовно, повинна відігравати сучасна освіта.

Її зусилля спрямовані на пошук тієї сучасної парадигми нашої діяльності та механізмів її впровадження в сучасну освіту, яка б змогла позитивно вирішити глобальні та інші найгостріші проблеми сучасного людства.

Розуміння необхідності переходу вітчизняної освіти на нову філософію освіти та нову модель педагогічної діяльності було висловлене на Всеукраїнському з’їзді працівників освіти у виступі міністра: “Не тільки гуманна педагогічна етика повинна утвердитись у навчальних закладах. Не менш важливим є застосування особистісно орієнтованих педагогічних технологій. Їх сутнісними ознаками є навчання і виховання особистості з максимально можливою індивідуалізацією, створенням умов для саморозвитку і самонавчання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей. Такий тип навчання ґрунтується на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільного обміну думками, авансуванні успіху”. Більшість дослідників проблем сучасної філософії освіти, зокрема і українських, виходять з того загального принципу, що головна мета освітньої діяльності повинна спиратись на принцип формування такої всебічно розвиненої людини, яка б більш-менш гармонійно поєднувала свої інтереси і свій високий професіоналізм із загальними цінностями та інтересами (національними, загальнолюдськими, екологічними тощо). Цей ідеал розглядатимемо як найважливіший у філософії освіти сучасної України. Але, як і кожний ідеал, він не збігається з реальними процесами освітньої

діяльності, тобто співвідношення процесів освітянської діяльності є однією з найважливіших проблем сучасної філософії освіти.

Індивідуальні і близькі до них часткові інтереси кожної особистості хоч і можуть в чомусь збігатися із загальними інтересами, але між ними завжди виникають і певні суперечності. З одного боку, в філософії, політиці, економіці тощо простежується тенденція до надання особистості чи групі людей максимально важливого творчого вибору своєї діяльності. А з іншого, такий вільний вибір завжди обмежується певними моральними і правовими обов'язковими для всіх вимогами. В історії суспільства здійснюється становлення соціумів щораз більш загального і складного рівня (рід, плем'я, народність, держава, нація, певні типи цивілізації, людство в цілому), що спричиняє і появу тих вимог, які вносять нові обмеження у вільний вибір діяльності особистості та будь-яких їхніх груп. З огляду на це виникає найважливіша суперечність між двома протилежними тенденціями: до збільшення вільного вибору своєї діяльності будь-якими її суб'єктами і до нових обмежень такого вибору, які повинні забезпечити збереження суспільної організації вищих рівнів.

Ця суперечність стає головною і в сучасній філософії освіти. Відомий теоретик педагогіки, учитель-новатор Шалва Амонашвілі вважає, що "головна трагедія виховання" – у вирішенні суперечності між тим змістом виховання і навчання, який визначається вимогами суспільства ("суспільне треба") і відчуттям вільного вибору дитини ("дитяче хочу") [6, с. 25]. Саме пошук оптимізації розв'язання цієї суперечності (причому в процесах виховання не лише дітей, а й усіх інших особистостей будь-якого суспільства) і розглядатимемо як найважливішу проблему сучасної філософії освіти.

Такий пошук кращого розв'язання головної суспільної й освітянської суперечності здійснювався в історії людства. Дуже часто таке розв'язання ґрунтувалося на визнанні пріоритетності (нерідко й абсолютної) однієї з протилежних тенденцій. Пріоритет загальних інтересів веде до тоталітаризму, пріоритет індивідуальних – до визнання вирішального значення егоїстичних інтересів окремих особистостей чи певних груп людей, видів цивілізації, культури тощо. Ці протилежні тенденції чітко виявляються і в сучасних освітніх системах, їхніх філософських засадах. В основах багатьох концепцій сучасної освіти здійснюється дуже спрощене поєднання обох цих тенденцій, тобто йдеться про визнання пріоритету як інтересів особистостей і їхніх груп, так і більш загальних, зокрема загальнолюдських інтересів, без вирішення складної проблеми розв'язання суперечностей між ними.

Сучасний етап розвитку суспільства потребує принципово нової парадигми розв'язання головної суспільної та освітньої суперечності. Якщо

раніше таке розв'язання в минулі епохи часто-густо здійснювалось шляхом антагоністичних форм, а тому і цілковитої перемоги однієї з протилежних тенденцій, то в наш час такі антагоністичні форми і стали головною причиною загострення тих глобальних проблем, які щораз більше загрожують існуванню людства. Це стосується як поглиблення суперечностей між розвитком суспільства і природою, між основними типами цивілізації і культури, між свободою людини і вимогами суспільства тощо. Тобто нова парадигма діяльності людства потребує неантагоністичних форм розв'язання усєї цієї найскладнішої системи суперечності.

У вступі до матеріалів Всесвітньої конференції ЮНЕСКО з вищої освіти (Париж, 1998) йдеться про прискорення розвитку темпів розв'язання найскладнішої системи суперечності: "Цей величезний кількісний прорив... не супроводжується ні концептуальними, ні якісними змінами... які б відповідали новій ситуації, новим вимогам і потребам" [7, с. 2]. Вже це свідчить про те, що проблема розробки нової парадигми філософії освіти, формування нового типу практичного світогляду людства є гостро дискусійною, що ця парадигма перебуває ще в стадії становлення.

Нові парадигми вирішення найгостріших проблем сучасного людства розробляли видатні мислителі ХХ століття. Зокрема, Карл Ясперс писав: "...Обов'язковий для усіх світовий порядок (на відміну від світової імперії) можливий якраз у тому випадку, коли різноманітні світогляди залишаються вільними у своїй історичній комунікації" [8, с. 238]. Тому свою концепцію про суть історії він розробляв на ідеях про цілісно-плюралістичний, універсально-унікальний характер історичних подій [8, с. 274, 281, 463–464], тобто на тій новій парадигмі поєднання вищезазначених протилежних тенденцій, яка спрямована на оптимізацію розв'язання суперечності між ними, на подолання однобічності пріоритету кожної з останніх тенденцій. Найважливіші ідеї цієї парадигми:

- вимоги "обов'язкового для усіх порядку" повинні бути зведені до того мінімуму, який може бути вільно прийнятий представниками усіх різноманітних видів світогляду;
- суперечності, що виникають між представниками різних видів світогляду, повинні вирішуватись завдяки їх доброзичливій комунікативній взаємодії;
- головна мета цієї взаємодії полягає в пошуках кращого вирішення проблеми поєднання обов'язкового для всіх порядку з його проявами в різних формах світогляду.

Ці ідеї Ясперса розвивали і розвивають багато відомих філософів, теологів, педагогів, інших мислителів.

Але чому ж тоді ці ідеї так і не стали відігравати роль сучасної парадигми освіти, не змогли сприяти формуванню тих нових форм

практичного світогляду, які б почали успішно вирішувати глобальні та інші найгостріші проблеми людства нашої епохи? Вже на теоретичному рівні вирішення проблеми оптимізації розв'язання тієї головної суспільної і освітньої суперечності є гостро дискусійним. Ще більші труднощі виникають у процесах формування практичної свідомості сучасного людства. Зважаючи на те, Е. Б. Рашковський пише: "...Світ людської духовності ширяє між мертвотним традиціоналізмом та бунтівним богонесприйняттям, світ мислення – між лайливою невірою у думку про та самозаспокоєною розсудливістю, світ суспільних відносин – між абсолютизмом виконавчої влади та абсолютизмом особистого вільнодумства. Випадки благодатних проривів між цими двома крайнощами сприймаються в історії людства як дива. Але саме вони є справжнім сенсом Буття" [9, с. 147].

Отже, наближення до "справжнього сенсу Буття", "дорога до храму" – це дуже складна проблема. Правда, і у минулі епохи, хоч і дуже поступово, історія людства робила певні позитивні кроки до такого наближення. Але все ж не лише в минулому, а й тепер найбільш поширеною у практичному світогляді більшості людства вирішальну роль відіграє саме одна з тих протилежних тенденцій. Папа Римський Іван Павло II не раз критикував сучасне західне суспільство за його "економічний егоїзм". Цей егоїзм є не лише індивідуальним, а й корпоративним, державним, цивілізаційним тощо. Тому він відіграє найважливішу негативну роль у вирішенні найгостріших проблем сучасного людства. Наприклад, 1992 року на Всесвітній конференції ООН була прийнята і рекомендована для всіх держав світу концепція "сталого розвитку", спрямована на оптимізацію вирішення цих проблем, насамперед екологічної. Але ці рекомендації і досі не прийняті багатьма країнами. Зокрема, це стосується того, що США, які давно вже лідирують з досить великим відривом у кількості шкідливих викидів в атмосферу, не погодились з тими рекомендаціями, які пропонують певну програму зменшення цих викидів для усіх країн.

Загострення глобальних проблем залишає людству досить мало часу на їх вирішення. Сьогодні є дві можливості: або людство знайде нову парадигму такого вирішення та розробить механізми її впровадження через реформування освітніх систем у формуванні нових видів практичного світогляду, або усі ми приречені на загибель. Перший варіант потребує розробки методології неантагоністичного розв'язання усієї найскладнішої системи суперечностей, між особистістю і суспільством, між усіма існуючими соціумами, між людством і природою тощо. Чи можливо це зробити? Найскладніший характер цього завдання спричинив широке поширення скептичних та плюралістично-агностичних поглядів на його вирішення. Але у кожній історичній епосі, яка ставить перед людством принципово нові проблеми, виникають і принципово нові засоби їх

вирішення. Найважливішу роль, як вважає щораз більша кількість сучасних мислителів, нині почала відігравати теорія розвитку складних та надскладних відкритих систем, яка, зокрема, отримала назву “синергетика” (від грецького “співдія”, “співпраця”).

Голова Верховної Ради України Володимир Литвин пише про те, що “для теорії і практики освітньої діяльності надзвичайно актуальними є проблеми філософії освіти” [4]. Виділяє недоліки в розробці цієї проблеми в Україні. Зокрема, “майже повна відсутність центрів координації розробки питань філософії освіти”, що це веде “до хаотичності у визначенні підходів” при вирішенні даної проблематики, тому “нереалізовані пропозиції ряду вчених про організацію підготовки фахівців з філософії освіти”, бо вивчення цього предмета повинно бути “обов'язковим для усіх спеціалістів-педагогів” [4]. З усього цього зроблено висновок про те, що ми у вирішенні цих проблем ще “відстаємо від найважливіших світових досягнень людського мислення й педагогічної думки” [4].

Незважаючи на те, що ніхто ще прямо не заперечує великого значення філософії освіти, Україна й сьогодні суттєво відстає від багатьох країн, насамперед розвинених, у розробці і впровадженні філософії освіти. Ще більшою мірою це стосується розробки філософії освіти на досягненнях синергетичної методології. Зокрема, предмет “філософія освіти” читають лише в дуже малій кількості педагогічних ВНЗ і то лише за ініціативою окремих ентузіастів. Це часто пояснюють тим, що у нас ще мало спеціалістів з цього профілю. Але водночас ведеться боротьба з приводу питання про те, чи треба вводити у перелік філософських спеціалізацій філософію освіти. З огляду на це в Україні ще не створена жодна спеціалізована рада із захисту дисертацій з цієї проблематики.

Освіта і наука, культура України, незважаючи на усі недоліки, перебувають все ж на досить високому рівні розвитку, що дає надію на подолання кризових явищ та прискорення темпів нашого розвитку, на розробку того нашого варіанту філософських основ освіти, який може відіграти найважливішу роль у вирішенні цих проблем.

Відомі українські вчені, політики, освітяни зробили чималий внесок у розробку проблем, які пов'язані з оптимізацією розв'язання головних суспільних та освітніх суперечностей. Найважливішу роль, на наш погляд, тут можуть відіграти ті положення видатного українського історика, педагога, політика Михайла Грушевського, які можна назвати парадигмою Грушевського. Він писав: “Все більш укріплююсь в переконанні про рішачучу роль в вічних змінах людського життя сеї неустанної конкуренції індивідуалістичних і колективістичних тенденцій і періодичного чергування переваги то одних, то других... Се чергування мені уявляється як основа ритму соціальної еволюції, котрий розслідує соціологія і всі соціальні науки

разом з нею” [5, с. 4]. І далі: “Все людське життя було вічною зміною, вічним чергуванням потягів до колективізму і індивідуалістичної самозадоволеності...” [5, с. 85–86]. Аналіз цієї соціальної (а тому і філософсько-освітнянської) парадигми дає можливість зробити певні висновки.

Тепер в Україні серед учених, політиків, економістів щораз більше поширюється так звана концепція “нового центризму”, яка спрямована якраз на подолання однобічності як колективістичної, так і індивідуалістичної тенденцій. Вважаємо, що подальша розробка цієї концепції на засадах синергетичної парадигми, вищенаведених ідей Грушевського та багатьох інших сучасних мислителів, які розвивають вчення, близькі до останніх парадигм, може забезпечити не лише значне прискорення темпів розвитку економіки і культури України, а допоможе нам знайти своє особливе унікальне місце в оптимізації вирішення найгостріших проблем сучасності у прогресивному розвитку людства.

Нова парадигма спрямована і на подолання двох однобічних тенденцій у викладанні філософії у ВНЗ. Перша з них полягає у тому, що таке викладання спирається головне на одне філософське вчення як найкраще (марксистське чи інше). Друга, що тепер, особливо поширена в сучасній Україні, – на принцип плюралістичного співвідношення усіх філософських систем, які вводять у зміст курсу. Це призводить до хаотичності в розумінні неосяжної для учнів кількості різноманітних суперечливих між собою філософських ідей. На нашу думку, нова цілісно-плюралістична парадигма викладання філософії дає можливість не лише пояснити як позитивне, так і негативне в основних філософських вченнях, а й, головне, розкрити роль кожного з них як певного кроку до розуміння “справжнього смислу буття” [6].

Отже, величезна роль філософії освіти у вирішенні найважливіших проблем як усього сучасного людства, так і українського народу, потребує тих суттєво нових заходів, які спрямовані на активізацію як розробку наших концептуальних основ певної дисципліни, так і на їх впровадження у всі види освітянської діяльності.

-
1. *Амонашвілі Ш.* До школи у шість років // Педагогічний пошук. К., 1990.
  2. *Андрущенко В.* Історія соціальної філософії (західноєвропейський контекст). К., 2000.
  3. *Грушевський М.* Початки громадянства: генетична соціологія. Прага, 1921.
  4. *Литвин В.* Українська культура і освіта в контексті суспільних трансформацій // Урядовий кур’єр. 2002. 24 верс.
  5. *Лутай В. С.* Філософія сучасної освіти. К., 1996.

6. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Філософія освіти в сучасній Україні”. К., 1997.
7. На пути к “повестке дня на XXI век” в области высшего образования // Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры. Париж, 1998.
8. Творчество и педагогика. АН СРСР: Сб. тез. Все союз. конф.: В 6 т. М., 1989.
9. *Хакен Г.* Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам. М., 1991.
10. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. М., 1991.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF HUMANITIES IN THE STUDENT OUTLOOK DEVELOPMENT

Oksana Voznyuk, Andriy Potseluiko

*L'viv Department of V. Lazaryan
Railway Transport National University of Dnipropetrovs'k
I. Blazhkevych Str., 12A, UA-79052 L'viv, Ukraine*

The article is devoted to exploring new tendencies of education development in the context of modern integration processes. The role of a pedagogue in developing student's outlook and citizenship attitudes is explored.

Key words: scientific paradigm, traditional didactic model, educational process, theoretical and reflective analysis.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2008
Прийнята до друку 25.09.2008